

Товариство сподівається, що Комісія погодиться з думкою орнітологічної громади, яка висловлена в цьому зверненні. В своїх публікаціях і документах Товариство вже використовує назви птахів із зазначеної

вище праці, яка була піддана прискіпливій перевірці фахівців.

В. о. секретаря Українського товариства охорони птахів **О.Ю. Микитюк**

ЩЕ ПРО УКРАЇНСЬКІ НАЗВИ ПТАХІВ

Коментар редакції

На жаль, вельмишановний пан О.Ю. Микитюк всю свою увагу в переданому до редакції листі зосередив на процедурі прийняття списку, практично нічого не сказавши по суті затронутих у нашій рецензії (Грищенко, Скільський, 2000) питань. А вони залишаються. Повторю їх суть: не варто ламати усталені назви, виходячи з особистих уподобань; заміна трислівних назв штучно бінарними є не виправданою; заміна нібито русизмів явними полонізмами – не найкращий шлях виправлення ситуації; треба бути послідовним у додержанні запропонованих принципів номенклатури.

Перш за все хочу звернути увагу на те, що Українське товариство охорони птахів – ще не весь орнітологічний загаль, тим більше, що воно об'єднує в основному аматорів, які й переважали на з'їзді. Крім того, ні товариство, ні комісія з термінології не є директивними органами, вони можуть лише рекомендувати до вжитку той чи інший варіант назв. А от уживати їх чи ні – це вже справа конкретних фахівців. І щоб список не став мертворожденним, він повинен бути прийнятим.

В цілому ми з І.В. Скільським схвалили список, але він потребує ще деякої доробки, про що й йшла мова. І замість того, щоб відстоювати “честь мундира”, можна було б подумати про це. Часто кажуть, що краще – ворог гарного, але ж погане – його ще більший ворог.

О.Ю. Микитюк повторює слова про те, що назва “бородач” не відповідає нормам української лексики. Перед тим, як бухнути в дзвона, можна було б бодай одним оком зазірнути до святців. Погортаємо словни-

ки (думаю, ніхто не стане заперечувати, що їх писали все-таки теж філологи).

“Русско-украинский словарь” (Київ: Рад. школа, 1975). Бородач – бородаць, бородаць, бородаць; бот., зоол. бородаць.

“Словник української мови”, т. 1 (Київ: Наукова думка, 1970). 1. Бородач – бородач людина. Приклад з Панаса Мирного: “Чутно було: п'яними голосами тоненько бородачі виводили “Лучинушку”. 2. Великий хижий птах. 3. Багаторічна південна злакова рослина.

“Етимологічний словник української мови”, т. 1 (Київ, 1982). Є кілька рослин з назвою “бородач”. Назва зумовлена подібністю сухого суцвіття до чоловічої бороди або вусів.

У визначниках рослин злак бородач (*Bothriochloa*) українською мовою саме так і називається (див., наприклад, Доброчаєва і др., 1987), і ботаніки ніякої крамоли в тому не бачать. Як народна назва слово “бородач” використовується для золотобородника цикадового (*Chrysopogon gryllus*) на Херсонщині та ластівня лікарського (*Vincetoxicum rossicum*) у Поліссі, Лісостепу, на Поділлі (Смик, 1991).

На той випадок, якщо хто захоче закинути авторові, що він користується “совітськими” чи “москальськими” виданнями, заглянемо до книги, яку в цьому звинуватити не можна. В “Енциклопедії українознавства”, т. 1 (Львів, 1993) читаємо: бородач – *Gypaetus barbatus*.

Є інші подібні слова – “налигач”, “пугач” і т. п. І пугача (*Bubo bubo*) на щось інше перейменовувати ніхто не збирається. А тут теж є до чого причепитися. “Пу-

гати” – слово не українське. Якщо говорити про звуконаслідування, то повинен би бути “пугукач” від “пугукати”. Слова ж “пугати” у сучасній літературній мові нема. На цьому прикладі, до речі, добре видно одну особливість назв – вони консервативні і не завжди зберігаються у граматично правильній формі. Так, російська назва зміїда (*Circaetus gallicus*) повинна була б писатися “змееед”, а не “змееяд”. Назва “чорногуз” теж неправильна, хоча вже не у граматичному, а в біологічному відношенні – чорні у білого лелеки (*Ciconia ciconia*) махові пера, а зовсім не гузка.

Є слова “головань” і “головач”. Є гриб головач (*Calvatia*), і міняти цю назву мікологи чомусь не збираються.

Але навіть якщо стояти на “твердокам’яній” позиції, що слово “бородач” – чужорідне, залишається ще один вагомий аргумент – природоохоронний. І те, що він начисто ігнорується у списку, складеному під егідою Українського товариства **охорони** птахів, не робить честі організації з такою назвою.

Ще раз поясню суть справи. Назва “ягнятник” стимулює негативне відношення як до самого птаха, так і до групи денних хижаків у цілому. А вони й так не потерпають від надміру людської любові. Коли є рівноцінна заміна, доцільно використати саме її, а не негативно забарвлене слово. І якщо у випадку, наприклад, з бджолоїдкою запропонувати нема чого, то тут така назва є. Більше того, “ягнятник” – це молодший синонім, який і в російській науковій літературі давно вже не вживається.

Цікавий ще один момент. Для деяких видів, що не гніздяться на території України – *Melanitta nigra*, *M. fusca*, *Eudromias morinellus*, пропонується використовувати “тамтешні місцеві назви”, тобто російські. Ну а чому такий підхід неприйнятний для бородача, який у нас не тільки не гніздиться, а й практично не зустрічається взагалі? Невже не можна бути елементарно послідовним в аргументації?

Я не бачу великої проблеми з заміною назви, але замість того, щоб спокійно визнати, що під цим кутом зору на назви птахів

ні автори, ні науковий редактор, ні численні рецензенти просто не дивилися, і виправити помилку, починається відстоювання “честі мундира”.

У багатьох країнах давно вже пішли на заміну негативно забарвлених назв тварин нейтральними. І в англійській, і в німецькій науковій літературі термін “хижі птахи” зараз вживається для позначення екологічної групи тварин (за типом живлення), а не таксону. Англійське “birds of prey” і німецьке “Greifvögel” можна перекласти як “птахи, що ловлять здобич”. У німецькій мові назва сірої чаплі (*Ardea cinerea*) “Fischreiher” – “рибна чапля” – практично перестала вживатися, замість цього йде “Graureiher” – “сіра чапля”. Те ж саме і з бородачем. І в англійській, і в німецькій мові слово “Lammergeier” – “гриф-ягнятник” – витіснене відповідно назвами “Bearded Vulture” і “Bartgeier” – “бородатий гриф”. Таких прикладів можна навести чимало. Ніхто не пропонує “гвалтувати” мову, але в тих випадках, коли є більш благозвучні у природоохоронному відношенні синоніми, варто ними скористатися. І філологія при цьому повинна відходити на другий план. Тим більше, що автори “Списку” самі відступають від граматичної правильності слів для уніфікації назв родин (повинно було бути “качині”, а не “качкові” і т. д.).

Україна все хоче наздогнати Європу, цікаво чи можна це зробити, рухаючись у протилежний бік?

Можна сперечатися і щодо “російської” назви “глухар” (*Tetrao urogallus*). Тим більше, що замість неї використовується польське “глушець” – не вмер Данило... Але ж так само аж ніяк не українського походження назви “зяблик” (*Fringilla coelebs*), “гагара”, “казарка”, “баклан”, “лелека”, “беркут” (*Aquila chrysaetos*), балабан (*Falco cherrug*), кеклик (*Alectoris chukar*) тощо. Нас цілком влаштовують запозичене з польської слово “шпак”, з грецької – “гриф”, “пелікан”, “фазан” і т. п.

Лінгвісти відносять назву “*gluǫьсь” до загальнослов’янських новоутворень, але й “*gluħaǫ” – праслов’янська діалектна назва, поширена у східно-, південно- і дея-

ких західнослов'янських мовах (Антропов, 1982). Так що, у цьому відношенні дві назви практично рівноцінні.

Стосовно норців, яких перейменовували в пірникіз. Це цікавий приклад того, як автори списку “творчо” використовують запропоновані ними ж правила. Виходячи з принципу пріоритету, повинно бути саме “норець”, бо ця назва вживалася задовго до проведеної М.В. Шарлеманем (1927) ревізії. І, як ми відзначали в своїй рецензії, М.А. Воїнственський і О.Б. Кістяківський і не повинні були нічого пояснювати з приводу “незрозумілої заміни” назви, вони просто не визнали нововведення М.В. Шарлеманя, на що мали повне право. І таких невизнаних назв залишилося не так уже й мало, той же “фульмар”, наприклад. Норцями називає птахів роду *Podiceps* і П.П. Орлов (1948).

Як остаточний аргумент у вирішенні проблеми був використаний “Словарь української мови” Б. Грінченка, де назва “норець” відноситься до малого креха (*Mergus albellus*), тому була “забракована”. Але ж від чисто філологічної роботи не можна чекати повної відповідності зоологічній номенклатурі. У “Словарі” є чимало такого, з чим важко погодитися. *Mergus albellus* – все-таки не “нырок”, а “крохаль”, якщо на те пішло. Та й взагалі “нырок” фігурує в цій роботі в різних значеннях. Слову “гайстер” Б. Грінченко ставить у відповідність латинську назву *Ciconia nigra*, хоча в сучасній українській мові воно відноситься до білого лелеки. Слову “крук” відповідає російське “крюк”, а от птах крук (*Corvus corax*) – “ворон”. То може замінимо “крука” на “ворона”? Є чимало діалектних а то й просто іншомовних слів – “женитися”, “жемчуг”, “гунцвот” і т. п. Самі автори “Списку” “спіткнулися” об те, що у Б. Грінченка назва “кропив'янка” віднесена до волового очка (*Troglodytes troglodytes*). До речі, “пірникоза” у “Словарі” – “чомга”, тобто великий норець (*Podiceps cristatus*). Чомусь дані Б. Грінченка згодилися лише наполовину. Як молодший синонім назви “великий норець” це слово й використовувалося раніше. Варто його таким і залишити.

“Норець” за Б. Грінченком – водолаз, тобто семантично ця назва цілком підходить птаху, який пірнає. Г.В. Фесенко ж і А.А. Бокотей фактично пропонують взагалі цю назву викинути з української орнітологічної номенклатури, адже для роду *Mergus* використана назва “крех”. Залишаться, хіба що, норцеві качки. З моєї точки зору, назва “норець” є давно усталеною, загальновідомою і загальноживаною, заміна її недоцільна. До речі, походить вона від старослов'янського “*погьсь” (Антропов, 1982). Крім того, не знаю як кому, а мені фраза “на ставку плавали 6 чорношійх пірникіз” здається громіздкою і неоконечною.

Від деяких запропонованих в “Анотованому списку” назв віє, вибачайте, хуторянством. Мотивуючи тим, що з відповідних родів в Україні гніздиться лише по одному виду, звичайну бджолоїдку (*Merops apiaster*) скоротили до “бджолоїдки”, а голубого рибалочку (*Alcedo atthis*) – до “рибалочки”. Причому, якщо в першому випадку це хоч можна виправдати загальним підходом – опускати слово “звичайний”, коли в Україні регулярно гніздиться лише один вид роду або родини, то при чому тут слово “голубий”? Тоді, виходячи з такого принципу, треба скорочувати назви також для сірої гуски (*Anser anser*), лебедя-шипуну (*Cygnus olor*), орлана-білохвоста (*Haliaeetus albicilla*), білоголового сипа (*Gyps fulvus*) і т. д. Знову бачимо елементарну непослідовність. Крім того, можна подивитися на проблему й ширше. Як бути, наприклад, при підготовці підручників з зоогеографії, зоології, орнітології? Чому українською мовою не може бути написана стаття про птахів Середньої Азії або Закавказзя? У таких випадках, щоб уникнути плутанини, скоріше всього, доведеться ігнорувати “Анотований список” і використовувати загальновідомі назви. Тоді чого варта така “революція”? Я не пропоную “доточувати” однослівні назви, але й робити “обрізання” усталеним біноменам також не варто. Все-таки українська наукова номенклатура створюється не на повній “ціліні”.

Недоцільною я вважаю і ліквідацію трислівних назв, які склалися історично. Пере-

ваг особливих не бачу, а от плутанини це додає. Автори “Анотованого списку” так переконливо писали про недоречність штучної біномізації... Але є ще один аспект, про який, знову ж таки, схоже, ніхто не думав. Більш-менш безболісно обійтися без трислівних назв можна лише в тому разі, коли не “висовуватися” за межі України. Це добре видно на прикладі назви “строкатий рибалочка” для *Ceryle rudis*. А як тоді назвати великого строкатого (*C. lugubris*)? Чи будемо іменувати “в три ешелони” – рибалочка, строкатий рибалочка, великий строкатий рибалочка? Як бути з великим (*Eophona personata*) і малим (*E. migratoria*) чорноголовими костогризами? Якщо українську назву дати будь-якому з інших видів куликів-сорок, вона автоматично стане трислівною, хоч два слова й написані через дефіс. Щоб позбутися тринименів, доведеться понапридумувати стільки нових родових назв, що в такій номенклатурі чорт ногу зломить. З цієї точки зору не є вдалими і деякі інші назви, наприклад, “пухівка” для гаги (*Somateria mollissima*). Є ціла родина пухівок (*Bucconidae*). Їх що, перейменувати на щось інше? Все-таки треба якось позиціонувати українську мову в світі в цілому, а не тільки на власних теренах.

Назва “дїбровник” (*Emberiza aureola*) не влаштовує Г.В. Фесенка і А.А. Бокотей, оскільки не відповідає біотопічному поширенню птаха. Але при такому підході доведеться багато чого міняти. Так, мартин середземноморського (*Larus melanocephalus*) доведеться перейменувати в чорноморського, адже саме на Чорному морі зосереджена майже вся світова популяція виду. На Середземному морі цей птах взагалі почав гніздитися зовсім недавно (Зубакин, 1988; Bekhuis et al., 1997). До того ж можна сказати, що така назва – всього лиш переклад з англійської: Mediterranean Gull.

У випадку з дїбровником автори “Анотованого списку” в черговий раз відступають від ними ж декларованого правила пріоритету, М.В. Шарлемань (1938) називає цього птаха саме “вівсянка-дїбровник”. Чого тоді взагалі варті правила, коли можна використовувати то одне, то інше, в залежності від бажання?

Навряд чи можна вважати вдалою і назву “набережник” (*Actitis hypoleucos*), хоча б тому, що постійно виникатиме плутанина з побережниками (*Calidris*). По-різному вживали цю назву й науковці. Так, П.П. Орлов (1948) набережниками називає частину куликів роду *Tringa*, побережників і болотяного побережника (*Limicola falcinellus*). Чи не краще цього птаха називати коловодником набережним (чи побережним), перевізником або ж коловодником малим, як у П.П. Орлова (1948)? В тому, що він відноситься до іншого роду, немає ніякої проблеми, адже чаплями, крячками, ластівками називаються представники кількох різних родів.

Ще одну польську назву замість “москальської” бачимо в найменуванні родини *Aleidae* – “алькові”. Ну не можна в нас використовувати такі назви, як “гагарка” (*Alca torda*) або “чистун” (*Cephus grylle*)! Цікаво, якщо взята назва “гагара” (а не “кожара”, яку вживав М.В. Шарлемань), то чим не влаштовує слово “гагарка”?

ЛІТЕРАТУРА

- Антропов Н.П. (1982): Названия птиц в белорусском языке на общеславянском фоне. - Автореф. ... канд. филол. наук. Минск. 1-21.
- Грищенко В.М., Скільський І.В. (2000): Рец. на: Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України. Київ-Львів, 2000. 44 с. - Беркут. 9 (1-2): 145-147.
- Доброчаева Д.Н., Котов М.И., Прокудин Ю.Н. и др. (1987): Определитель высших растений Украины. Киев: Наукова думка. 1-548.
- Зубакин В.А. (1988): Черноголовая чайка. - Птицы СССР. Чайковые. М.: Наука. 77-85.
- Орлов П.П. (1948): Орнітофауна Черкаського району. - Наук. зап. Черкаського держ. пед. ін-ту. 2 (2): 1-118.
- Смик Г.К. (1991): Корисні та рідкісні рослини України. Словник-довідник народних назв. Київ: УРЕ. 1-416.
- Шарлемань М. (1927): Назви птахів. - Словник зоологічної номенклатури (проект). Київ: Держ вид-во України. 1: 1-33.
- Шарлемань М.В. Птахи УРСР. Київ: АН УРСР. 1-266.
- Bekhuis J., Meininger P., Rudenko A.G. (1997): Mediterranean Gull. - The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. T.&A.D. Poyser, London. 324-325.